

20. YÜZYILIN BAŞINDA TOKAT SANCAĞININ DEVLET MERKEZİNDEN BEKLENTİLERİ: YARDIMLAR VE KREDİLER

THE EXPECTATIONS OF TOKAT SANJAK FROM THE STATE CENTER AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: AIDS AND CREDITS

Esat AKTAŞ*

Geliş Tarihi/Received:18.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:02.06.2021

AKTAŞ, Esat, (2021), "20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 723-745.

Öz

19. yüzyıl, dünya üzerinde değişimlerin yaşandığı ve merkezî imparatorlukların önem kazandığı bir dönemdi. Osmanlı padişahlarından II. Mahmud, bu değişime ayak uydurmaya çalıştı. Bu döneme kadar vakıflar üzerinden sağlanan yardımlar, yaşanan bu gelişmelerden etkilendi ve bizzat sultanın şahsında idarenin kontrol ve denetimine alındı. Bu da sultanı, halkının koruyucusu ve babası rolüne büründürmek için kullanılan vasitalardan biri oldu. Sosyal devletin de gerekliliği olan bu vasitanın tezahürü, II. Abdülhamid Dönemi'nde zirveye ulaştı. Sosyal yardımların merkezileştirilmesiyle devlet; sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda hayatın her alanına damgasını vurmaya hedefledi. Muhtaç durumda olanlar, atıyye, sadaka ve muhtacın maaşı adı altındaki karşılıksız yardımlarla ve zor duruma düşen çiftçiler de Ziraat Bankası'nın sağladığı kredilerle desteklenmeye çalışıldı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte sosyal yardım formunda değişiklik yapıldı ve sultanın şahsındaki telakki şekli dönüştürüldü. Sultan adına yapılan yardımlar, devlet kurumları üzerinden yürütülmeye çalışıldı. Bu destekleyici politikalar, halkın bir afet karşısında düştüğü zor durumda ya da bireysel başvurular sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Sosyal refah politikasından faydalanmak amacıyla yardım talebinde bulunan yerlerden biri de Sivas vilayetine bağlı olan Tokat sancağıydı. Yardım talebinde bulunanlar arasında dergâhlar ve mektepler gibi sosyal kurumlar yer alırken toplum nezdinde saygınlık kazanan ulema ve şeyhler, herhangi bir suçtan affedilenler, yine tam tersi sürgünler, muhacirler ve bireysel eğitiminin desteklenmesini isteyen kişiler de bulunmaktaydı. Diğer taraftan afetler sonucunda zor duruma düşenlerin desteklenmesi için karşılıksız ya da geri ödenmek üzere kredi talepleri de yer almaktaydı. Bu çalışmada, Tokat halkının yardım için başvuruları ve bu başvurulara verilen cevaplar ele alındı. Devlet yetkililerinin Tokat sancağından yapılan kurumsal, bireysel ya da bölgesel taleplere karşı ne yönde cevap verdiği, hangilerine ne oranda yardım ettiği ve yardım sağlama şekilleri değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Sancak, Yardım, Kredi, Sosyal Devlet.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, esataktas@bayburt.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4197-8470>)

Abstract

The 19th century was a period when changes were experienced and central empires gained importance. Mahmud II one of the Ottoman sultans tried to keep up with this change. The aids provided through foundations until that period were affected by these developments and were taken under the control and supervision of the administration in the person of the sultan. This became one of the means used to impersonate the sultan as the protector of his people and the father. The manifestation of this means, which is also a necessity of the social state, peaked in the period of Abdülhamid II. With the centralization of social welfare, the state aimed to mark every aspect of life in social, cultural and economic terms. Those in need were tried to be supported with unrequited aids under the name of donation, charity and the salary of the needy, and the farmers in difficult situations with the loans provided by Ziraat Bank. With the declaration of the Second Constitutional Monarchy, the social aid form was changed, and the form of viewpoint in the person of the sultan was changed, the aids made on behalf of the sultan were tried to be carried out through state institutions. These supportive policies emerged in a difficult situation in which the public was faced with a disaster or as a result of individual applications. One of the places that asked for help in order to benefit from the social welfare policy was Tokat sanjak, bound to Sivas province. While there were social institutions such as dervish lodges and schools among those who sought aid, there were ulema and sheikhs who gained respect in the society, those who were forgiven for any crime, and on the contrary, exiles, immigrants, and people who wanted their individual education to be supported. On the other hand, there were also loan demands for free or repayment to support those who fell into trouble as a result of disasters. In this study, the applications of the people of Tokat for aid and the answers given to these applications were discussed. How the state officials responded to institutional, individual or regional demands made from Tokat sanjak, to whom and at what rate they helped, and how they provided assistance were evaluated.

Keywords: *Tokat, Sanjak, Aid, Credit, Social State.*

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

GİRİŞ

Hayır; mal ve servet anlamlarına geldiği gibi her türlü iyi davranışın ahlâkî değerini belirtmek için de kullanılır. Bakara suresinde iki yerde bahsi geçen hayır, hem mal varlığı hem de “*mutlak olarak Allah rızası için yapılan iyilik*” anlamını taşır.¹ Müslümanlığın farzlarından biri olan zekâtın yanında Kur’ân-ı Kerîm’de birçok defa sadaka verilmesi tavsiye edilir. Hayır kelimesinden türeyen hayırseverlik, sadece İslam dininde değil diğer semavî dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlığın öğretilerinde de vardır.²

İyilik ve hoşgörü dini olan İslam, farklı kültürlerin var olduğu geniş coğrafyalara yayıldı ve Müslümanlar, inançları doğrultusunda kültürlerini yaşatmaya çalıştı. Böylece; insanlığa karşı sorumluluk hissi, yardımlaşma, iyilik ve benzeri değerler üzerinden vakıflar teşekkül etti.³ “*Bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi*” anlamına gelen vakıf,⁴ hizmetlerine 8. yüzyılın ortalarından itibaren başladı ve 19. yüzyılın sonlarına kadar sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan bütün İslam ülkelerinde etkili oldu.⁵

Hayır işleri, Osmanlı Devleti’nde daha ziyade vakıflar üzerinden yürütülürken 19. yüzyılda durum değişmeye başladı; bu hizmetler merkezîyetçilik çerçevesinde bürokrasinin kontrolüne geçti. Sosyal devlet olgusunun ortaya çıkarılmasına yönelik bir dönüşümü başlatan yardım meselesi, modern siyasetin meşruiyet kaynağı olarak da değerlendirildi. Bundan böyle halkın refahını, sağlığını ve mutluluğunu güvence altına alarak üretkenliği artırma hedefi ve gündemi, modern devletin sosyal devlet şeklindeki tezahürü olarak kendini gösterdi. Yöneticilerin hedefinde şüphesiz sosyal kontrol mekanizmasının işletilmesi isteği vardı. Bu istek, yardım formunun değişimini beraberinde getirdi ve resmi yazışmalara da yansdı. *Fakr u zarurete duçar olmak, muhtacîn, musabîn, muhtacîn-i zürrâ* ve benzeri kavramlarla zor durumun seviye ve grubu, devlet yöneticilerine anlatılmaya çalışıldı.⁶ Zamanla hem devlet hem de gelişen sivil toplum örgütleri tarafından seküler tarzda modern terimler kullanılmaya başlandı. İyilik çerçevesinde “*verme*” kavramına; *yardım, kalkınma, kurtarma, destek* ve *refah* gibi kelimeler eklendi. Birçok niyetle yapılan hayırseverlik faaliyetleri, sivil toplum kuruluşlarınca yine farklı amaçlarla meta haline getirildi.⁷

Zor durumda kalanlar ve yardım eli uzatılmasını isteyenler sadece fakara değildi, memurlar ya da üst düzey devlet görevlilerinin eşlerinden de yardım talep edenler vardı. Özellikle hediye olarak dağıtılan para ve yardımlar, *atiyye-i seniyye* ve *sadaka-i seniyye*⁸

1 Mustafa Çağrı, “Hayır”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 43.

2 Amy Singer, İyilik Yap Denize At; Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 17-18, 35.

3 Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 479.

4 Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 475.

5 Yediyıldız, “Vakıf”, s. 479.

6 Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar Meşruiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 47-50.

7 Singer, İyilik Yap Denize At..., s. 21-23.

8 Sadaka; fakire hibe olarak verilen mal anlamına gelmekteyken (Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 77), *atiyye*; hediye demektir. *Seniyye* ifadesiyle padişahı işaret etmektedir (Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri..., C. I, s. 110).

şeklinde klasik devirden itibaren ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktaydı. Yardımlar, II. Mahmud Dönemi'yle birlikte padişahın popülerleşmesi amacıyla daha etkin bir şekilde kullanılmaya başlandı, II. Abdülhamid zamanında zirveye ulaştı ve iktidarın sembolleri arasında önemli bir yere taşındı.⁹ Şüphesiz bunda dönemin siyasî yapısının ve sultanın düşünce dünyasının etkisi büyüktü. Zira bütün toplum için fayda sağlayan yardımseverlik, farklı grupları bir araya getirme özelliğine sahipti. Dahası aynı kavram, *yeni yöneticilerle birlikte değişmiş bir düzeni* de tanımlamaktaydı.¹⁰

Yapılan yardımlar, Osmanlı sultanını halkının koruyucusu ve babası rolüne büründürmekteydi. Çeşitli vasıta ve şekillerde ulaştırılan bu yardımlar; sultanın, halkın saadet ve refahını düşündüğünü göstermesi açısından önemliydi. II. Abdülhamid, halkın içinde var olma eylemini seleflerinden farklı bir yöntem ile ortaya koydu. Sultan *görünmeksizin var olabilme* adına halkıyla bağlantısını simgelerle sağlamaya çalıştı.¹¹ Tabii bunda da İslamî motifleri kullandı.¹² Ancak II. Meşrutiyet'le birlikte bizzat sultan adına yapılan yardımlar, kurumsal bir hâle getirildi ve devlet kurumlarının denetimine bırakıldı.¹³

Yardımların bızatıhi *atiyye, sadaka ve muhtacîn maaşı* adıyla karşılıksız verilmesinin yanında diğer bir ulaştırma şekli de kredilerdi. 19. yüzyıldaki reformlar kapsamında vergilerin toplanması ve artırılması önemli bir hedefti. Tanzimat'la birlikte merkezî idarenin denetimi ağırlaştırıldı ve yüzyıl içinde yavaş da olsa gelirler artırılmaya başlandı.¹⁴ Devlet, tarımdan kesintisiz faydalanmaya çalışsa da iklim şartları başta olmak üzere birçok faktör, bu sürekliliği olumsuz yönde etkilemekteydi. Yeni sezonun ürününü ekecek tohumluktan dahi yoksun kalan çiftçi, geçimini temin etmek için hayvanlarını ve tarım araçlarını satmak zorunda kalıyordu.¹⁵ 19. yüzyılın zor yıllarında birçok yerde yaşanan afetlerde Anadolu çiftçisinin en önemli talebi, vergilerden affedilmeleri ve yardım elinin kendilerine uzatılmasıydı.¹⁶ Zira geçim sıkıntısıyla borçlanan köylüyü yaşanan hayvan hastalıkları da felakete sürüklüyordu. Sarraf, tefeci, tüccar gibi siyasî ve ekonomik güce sahip olan zenginlere borçlanan çiftçi, borçlarından dolayı arazisini kaybedebilmekte ve toprağında işçi ya da kiracı konumuna düşebilmekteydi. Bir sonraki aşama ise toprağın terk edilmesiydi.¹⁷ Bu durum, hem çiftçinin sosyal düzenini hem de devletin ekonomik politikasını olumsuz yönde etkilemesi anlamına gelmekteydi.

Yetkililer, bu zor dönemin atlatılabilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Ancak Tanzimat Dönemi'ne kadar çözüm yolu olarak öne sürülenler geçici mahiyetteydi. Bunun kalıcı olabilmesi ve çiftçiye ihtiyaç duyduğunda yardım yapılabilmesi için 1863'te Tuna'da Memleket Sandıkları kuruldu ve hemen akabinde de yaygınlaştırıldı. Bu kuruluşun daha iyi hizmet verebilmesi için 1883'te çeşitli düzenlemeler yapıldı, adı da Menâfi Sandıkları olarak değiştirildi. Ancak bu düzenleme de istenen başarıyı sağlayamadı. Bu alanda

9 Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, s. 49, 124-125.

10 Singer, İyilik Yap Denize At..., s. 26.

11 Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, s. 124-125.

12 Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 31.

13 Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, s. 65-66.

14 Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 200.

15 Tefvik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 131-132.

16 Mehmet Yavuz Erler, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), Libra Yayınları, İstanbul 2010, s. 110-117.

17 Güran, ... Osmanlı Tarımı, s. 132-133, 140-141.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

yaşanan sorunları gidermek ve ihtiyaçlara geniş kapsamlı çözüm getirmek için 1888'de Ziraat Bankası kuruldu. Banka, kredi talep edenin kendi tasarrufundaki malın rehini veya mal sahibi bir kefilin gösterilmesi karşılığında ziraî amaçlı kredi sağlıyordu. Faiz oranı %6 olan kredilerin masrafıyla birlikte oranı %7'ye çıkmaktaydı.¹⁸ Sağlanan krediler bir-üç yıl arasındaki taksitlerle ya da üç ay ile bir yıl arasında toptan şekilde geri ödenebilmekteyken vadenin 10 yıla kadar uzatılmasına karar verildi.¹⁹ Kısa süre içinde bankanın taşrada şube²⁰ ve sandıkları açıldı. İstenen düzeyde kredinin sağlanamaması sebebiyle küçük üretici, eskiden olduğu gibi yine özel piyasaya başvurmak durumunda kaldı.²¹ Bunda bankanın karmaşık kredi sağlama prosedürünün ve köylünün arazinin rehin verilmesi şartından korkmasının da etkisi vardı. Her şeye rağmen banka, uzun süre tefeciden başka alternatif bulamayan çiftçilere daha ucuz kredi sağladı. Bu krediler de Anadolu'da tarımın gelişimine etki ederken çiftçinin de krizlere dayanma gücünü artırdı.²²

Osmanlı Devleti, başlatmış olduğu reform hareketlerini Tanzimat Devri'yle birlikte taşraya da yansıtmaya çalışıyordu. Yardım talep edilen yerlerden biri de Tokat'tı. Devlet, taşrayı 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleriyle yeniden düzenledi.²³ Bu düzenlemede Sivas vilayetinin²⁴ sınırlarında yer alan ve 1880 yılında sancak yapılan Tokat'a Zile, Erbaa ve Niksar kazaları bağlandı,²⁵ 1908'de Reşadiye de sancağa bağlı kaza statüsüne çıkarıldı.²⁶ 1900'lü yılların başında Tokat sancağının sınırlarında 278.555 kişi yaşamaktaydı.²⁷ Bu çalışmada, 20. yüzyılın başında yani Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar olan süreçte, Tokat sancağında muhtaç duruma düşenlerin yardım talepleriyle herhangi bir afet sonucunda zor duruma düşenlerin yardım ya da kredi istekleri ele alınmaktadır. Yardımların kimler tarafından hangi sebeple talep edildiği, bu isteklere verilen cevaplar, yardım şekilleri ve hükümetlerin bunlara karşı yaklaşımı değerlendirilmektedir.

A-YARDIMLAR

1-Dergâh, Şeyh ve Ulemaya Yapılan Yardımlar

Zaviye, hankâh, dergâh, gibi isimlerle de anılan tekkeler, bir şeyhin yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekânlardır. Toplumun ahlâki yönden eğitilmesine

18 Güran, ...Osmanlı Tarımı, s. 150-153.

19 Donald Quataert, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 124.

20 Bankanın şube olarak hızlı bir şekilde Tokat'ta bir memurla hizmet vermeye başladığı, 1890 yılına ait olan salnamede yer almasından anlaşılmaktadır (Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1308, Sivas 1308, s. 138). 20. yüzyılın başında varlığını devam ettiren bankanın çalışan sayısı arttı ve Niksar, Zile ve Erbaa kazalarında da şubeleri açılarak bütün birimlerde hizmet vermeye başladı (Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1325, Sivas 1325, s. 144, 149, 152, 156).

21 Güran, ...Osmanlı Tarımı, s. 154, 156.

22 Quataert, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım..., s. 135.

23 İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 61-62.

24 Mehmet Mercan, "Sivas Vilayeti'nin Teşkilî ve İdari Yapısı (1867-1920)", Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007, C. 1, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Sivas 2007, s. 551-553.

25 BOA., İ.DH., 797/64634. 29 Muharrem 1297 [12 Ocak 1880]; Esat Aktaş, XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2009, s. 27-31.

26 Ali Açık, "Tokat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 223.

27 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 340-341.

yönelik esaslar üzerine yoğunlaşan bu mekânların mensupları, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirirken yöneticilerle de yakın ilişki kurmuşlardı.²⁸ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tekkelerle devlet yöneticilerinin sıkı bir bağı bulunmaktaydı. Tekkelerin sağladığı sosyo-ekonomik hizmetlere karşılık devlet de tekkelere aynî ya da nakdî yardım yapmaktaydı.²⁹ Toplumun büyük bir kesiminin üzerinde etkili olan bu zümreye II. Abdülhamid Dönemi'nde de *atiyye ve ihsanlarda* bulunuldu.³⁰ Bu ihsanlardan Tokat'ın da istifade ettiğini Rufaiyye Dergâhı örneğinde görmek mümkündür. Tokat'ta yardım yoluyla inşa edilmiş olan Rufaiyye Dergâhının gelir ve tahsisatı yoktu. Bu sebeple zarurî masraflarını tedarik etmekte zorlanan dergâh şeyhi Mehmed Efendi'ye *padişah sadakası* olarak aylık 200 kuruş maaş tahsis edilmesi 1900 yılında valilikçe talep edildi.³¹

Dergâh için 1903 yılında da yardım talebinde bulunuldu. Zira fukara ve dervişlere daima açık olan dergâhın giderlerinin karşılanmasında zorlanılıyordu. Herhangi bir geliri de olmadığından Şeyh Şükrü Efendi sıkıntı yaşamaktaydı. Bu sebeple valilik tarafından *sadaka-i seniyyeden* olmak üzere dergâha uygun bir miktar yemeklik tahsisi istendi.³² Devlet merkezindeki yetkililerce bu paranın karşılanması düşünüldü. Fakat bütçeden yana sorunlar yaşanıyordu. Zira tekkelerin yemek giderleri için bütçede ödenek kalmamıştı. Fakat o sırada bu paranın *muhtacîn maaşı* alan ve vefat eden bir hanımefendiden kalan 972 kuruştan karşılanması düşünüldü. Ancak daha önce alınan bir karara göre muhtacîn ödeneğinde her zaman 5.000 kuruşun tutulması gerekiyordu. 400 kuruşun bu karardan istisna edilerek dergâha her kim şeyh olursa ona verilmek üzere, yemek gideri adı altında ödenmesi ve o anda da Şeyh Şükrü Efendi'ye tahsis edilmesi düşünüldü.³³ Fakat bu çözüm yolu, söz konusu kararı ihlal etmek anlamına geldiğinden uygun görülmedi.³⁴

Şükrü Efendi'nin yardım konusundaki talebi devam etti. 19 Mayıs 1904'te Sadarete gönderdiği arzuhalde babasının inşa ettirdiği ve idaresi altında bulunan dergâhın sürekli açık olmasına rağmen geliri olmadığını dile getirdi. Yemeklik parası olmamasından dolayı fukara dervişlerin yiyeceği konusunda sıkıntı çekildiğini ve daha önce karşılığı bulunarak 400 kuruşun tahsis edilmesi konusunun Maliye Nezaretinden uygun bulunduğunu tekrar ifade etti. Bu gibi hayır müesseselerinin tesisindeki maksattan kaynaklı olarak müracaat ettiğini de sözlerine ekledi.³⁵ 27 Haziran'da verdiği arzuhalde de geçimini sağlamakta sorun yaşadığından valiliğin yazısından sonra bizzat İstanbul'a geldiğini ve 16 aydır bu konuyu takip ettiğini bildirdi. 400 kuruşun karşılığının Maliye tarafından bulunup konu Sadarete takdim edilmişse de bundan bir sonuç çıkmadığından bahsetti. *Hiçbir makul sebep yokken yapılan bu erteleme, dergâh dervişlerinin dağıtılmasına ve beş vakitte halifeye yapılan duanın da kesilmesine sebep olacağından sadaka olmak üzere yemek parasının tahsisini talep etti.*³⁶ Toplum nezdinde önemi haiz olan dergâh ve şeyhlere yardım yapılması, dönemin özelliklerindendi. Bu kesimin İslamî değerler yönünden muhtaç duruma

28 Mustafa Kara, "Tekke", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 368-369.

29 Rifat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 5, 1994.

30 Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, s. 162-163.

31 BOA., DH.MKT., 2420/52. 14 Teşrinievvel 1316 [27 Ekim 1900]

32 BOA., DH.MKT., 660/26. 15 Şubat 1318 [28 Şubat 1903]; BEO., 2015/151111. 22 Şubat 1318 [7 Mart 1903]

33 BOA., BEO., 2139/160414. 19 Temmuz 1319 [1 Ağustos 1903]

34 BOA., BEO., 2139/160414. 31 Temmuz 1319 [13 Ağustos 1903]

35 BOA., İ.ML., 67/68. 6 Mayıs 1320 [19 Mayıs 1904]

36 BOA., İ.ML., 67/68. 14 Haziran 1320 [27 Haziran 1904]

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

düşürülmemesinin hedeflendiği akla gelmekle birlikte toplumu kontrol etme güçlerinin de göz önünde tutulduğu anlaşılmaktadır. Yani yapılan yardımın biraz da politik yönünün olduğu görülmektedir. Rufaiyye Dergâhına yardım yapılması için birkaç defa devlet merkezine talebin iletilmesi üzerine devlet yetkililerinin talebe olumlu cevap vermeye eğilimli oldukları ancak bunun ekonomik sebeplerden dolayı mümkün görülmediği aşikârdır. Bununla birlikte yapılacak yardımın sadece devlet yöneticilerince politize edilmediği aynı şekilde buradaki örnekten hareketle şeyhlerin de devlet merkezinin bu eğilimini göz önünde tuttuğu anlaşılmaktadır. Zira yardımın yapılmaması karşılığında her gün beş vakit namazda halifeye yapılan duanın kesilmesinden bahsedilmektedir. Şeyhin bu şekilde isteğini dile getirmesi, yöneticiler nezdinde etkisini gösterdi ve 1905'te paranın tahsisine irade buyruldu ya da buyrulmak zorunda kalındı.³⁷

Dergâh adına şeyhlerin birkaç defa başvurusunun görüldüğü, yerel makamların da bu konuda ısrarcı davrandığı başka bir örnek Nakşibendi tarikatı halifelerinden ve Tokadî Balak Babazâde şeyhi olan Osman Hilmi Efendi ile ilgiliydi. Hilmi Efendi'nin Ahi Evran-ı Veli Zaviyesinde *gece gündüz ibadetle geçirdiği ömrünü halifeye dua etmeye vakfetmiş olduğu Şeyhülislamlık makamına bildirildi*. Zaviyenin az miktardaki tahsisinden başka masrafını temin edecek herhangi bir geliri olmadığı da ifade edildi. Gelir yetersizliğine rağmen bütün misafirlere yemek vermeye çalışan Osman Hilmi Efendi'ye uygun bir maaş tahsis edilmesi ve bu şekilde sıkıntıdan kurtarılması talep edildi.³⁸ Tahsis işleminin uzaması üzerine tekrar başvuru yapıldı. Bunun üzerine Sadaretten Maliye Nezaretine gönderilen yazıda hangi sebeple maaş tahsis işleminin yapılamadığı soruldu. Ayrıca zaviyeye ait vakfın gelirinin yıllık ancak 35.000 kuruşa ulaşabildiğinden konunun tekrar değerlendirilmesi istendi.³⁹ Meseleyi tekrar değerlendiren Maliye Nezareti, bütçe kararının dışında karşılıksız maaş tahsisini uygun görmedi.⁴⁰ Buna rağmen konunun birçok defa gündeme getirilmesi⁴¹ sonucunda dergâha yemeklik olarak 400 kuruşun verilmesi 1905 yılında uygun görüldü.⁴²

400 kuruşun temin edilmesinden birkaç ay sonra Osman Hilmi Efendi, ödeneğin artırılması konusunda yine başvuruda bulundu. Maliye Nezareti, ödeneğin artırılmasının mümkün olamayacağını söylemekteyse de Osman Hilmi Efendi'nin ısrarla müracaata devam ettiğini bildiriyorlardı. Bu sebeple de 200 kuruşun daha padişah sadakası olarak söz konusu ödeneye eklenmesini önerdiler.⁴³ Maliye Komisyonunda ilgili artırım değerlendirildi ve 100 kuruşun eklenmesine karar verildi.⁴⁴ Birkaç ay sonra bu paranın da yetersizliğinden dolayı eklenecek miktarın 300 kuruşa çıkarılması için Osman Hilmi Efendi yine arzuhal gönderdi. Sadaretten Maliye Nezaretine gönderilen tezkirede *bu kişinin padişahın merhametine uygun görüldüğünden münasip bir karşılık bulunarak bildirilmesi* isteniyordu.⁴⁵ Şeyhin birçok girişimi ve bu girişimler sonucunda yetkililerin bir şekilde konuya çözüm yolu bulmak zorunda kaldıkları isteğin yerine getirilmesinden anlaşılmaktadır.⁴⁶

37 BOA., İ.M.L., 67/68. 13 Teşrinievvel 1321 [26 Ekim 1905]

38 BOA., BEO., 2496/187163. 23 Ağustos 1320 [5 Eylül 1904]; BEO., 2449/183615. 3 Teşrinisani 1320 [16 Kasım 1904]

39 BOA., BEO., 2471/185281. 14 Kanunievvel 1320 [27 Aralık 1904]

40 BOA., BEO., 2496/187163. 17 Kanunisani 1320 [30 Ocak 1905]

41 BOA., BEO., 2569/192640. 24 Nisan 1321 [7 Mayıs 1905]

42 BOA., BEO., 2698/202277. 18 Teşrinievvel 1321 [31 Ekim 1905]

43 BOA., BEO., 2784/208778. 19 Şubat 1321 [4 Mart 1906]; BEO., 2776/208148. 23 Şubat 1321 [8 Mart 1906]

44 BOA., BEO., 2784/208778. 2 Mart 1322 [15 Mart 1906]

45 BOA., BEO., 2866/214878. 24 Haziran 1322 [7 Temmuz 1906]

46 BOA., İ.M.L., 74/28. 31 Teşrinievvel 1322 [13 Kasım 1906]

Dergâh dışında bireysel talepler ve bu doğrultuda yapılan yardımlar da vardı. Bunlardan birinin az önce bahsi geçen Osman Hilmi Efendi'nin olma ihtimali vardır. Zira Tokat ulemasından ve Nakşi şeyhlerinden Hacı Osman Efendi ismi zikredilmektedir. Bu kişiye, ailesinin nüfusunun kalabalık olması sebebiyle geçimini temin etmesi için hayatta olduğu sürece aylık 400 kuruş maaş bağlanması talep edildi.⁴⁷ Bunun dışında Rufaiyye tarikatına bağlı olup 20 yıldır Tokat'ta sermünadilik hizmetinde bulunan Bağdat kökenli İbrahim Hakkı Baba'ya,⁴⁸ Mekke-i Mükerrreme ahalisinden olup evlenerek Tokat'a yerleşen Mehmed Mekki'ye⁴⁹ ve Kuzalan köyü sakinlerinden olup malûliyetinden ve ilim alanındaki hizmetinden dolayı Kamzâde Ömer Lütfi Efendi'ye uygun bir miktar maaş tahsisi istendi.⁵⁰ Ancak bunların sonucuna ulaşamamakla birlikte merkezin nazarında kişisel yardımların ikinci planda tutulduğu ve bizzat dergâhların hizmetine sunulacak desteklere öncelik verildiği anlaşılmaktadır. Bireysel taleplere, Nakibüleşrâf Kaymakamı Tombulzâde Arif Efendi de örnek teşkil etmektedir. Seyyid ve Şeriflerin işlemleriyle ilgilenen nakibüleşrâfların taşradaki bu temsilcilerine maaş verilmesine rağmen⁵¹ bu kişiye *muhtacîn ödeneğinden* maaş tahsis edilmesi isteği, Arif Efendi'nin o anda fiili olarak hizmette olmadığını göstermektedir. Bu kişiye maaş bağlanması için söz konusu ödenekte açık bulunmamasından dolayı istek geri çevrildiyse de⁵² iki yıl sonra Arif Efendi'nin zor durumda olmasından dolayı konuyu görüşen Tokat Sancağı İdare Meclisi, 300 kuruş maaşın bağlanmasını yine talep etti. Zor durumda olduğu valilikçe onaylandıysa da⁵³ bunun sonucuna ulaşamadı. Bireysel başvurulardan sonuç alındığı anlaşılan tek bir kişi, ulemadan Müderris Hasan Efendi'ydi. Aldığı maaşa 100 kuruş zam yapılmakla birlikte Hasan Efendi'ye ayrıca 4.000 kuruş da *atiyye-i seniyye* ihsan edildi.⁵⁴

2-İdarecilere Yapılan Yardımlar

Yardım yapılan gruplardan biri de uzun süre devlet hizmetinde bulunan ancak görevinden azledilince zor duruma düşenlerdi. Devlet memurları; kanuna aykırı olarak atanma, görevini kötüye kullanma, memuriyetin lağvı, öngörülen zorunlu durumlar, bir suçtan hüküm giyme ve mesleki olarak yetersiz görülme gibi sebepler sonucunda görevinden azledilebilmekteydi. Ancak sicili temiz olanlarla istekleri dışında azledilenlere maaşının belirli bir oranında *mazuliyet maaşı* bağlanmaktaydı.⁵⁵ 1903 yılında Tokat mutasarrıfı olan Mehmed Şevki Efendi, ilerlemiş yaşından ötürü önemli bir mevkide bulunan sancağın işlerini idare etmekte yetersiz kaldığından dolayı görevinden azledildi.⁵⁶ Eski mutasarrıf, 1904'te Sadarete gönderdiği arzuhalde 13 aydır açıkta olduğundan zor duruma düştüğünü ve geçimini temin etmekte sıkıntı yaşadığını bildirdi. 42 senelik memuriyet geçmişi olan Mehmed Şevki Efendi, yakın bir zamanda başka bir

47 BOA., DH.MKT., 2313/102. 20 Şubat 1315 [4 Mart 1900]

48 BOA., BEO., 1513/113439. 21 Haziran 1316 [4 Temmuz 1900]

49 BOA., BEO., 2193/164427. 30 Eylül 1319 [13 Ekim 1903]

50 BOA., BEO., 2578/193285. 5 Mayıs 1321 [18 Mayıs 1905]

51 Murat Sarıcık, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşrâflık Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 155.

52 BOA., BEO., 1434/107542. 15 Kanunisanı 1315 [27 Ocak 1900]; DH.MKT., 2307/72. 5 Şubat 1315 [17 Şubat 1900]

53 BOA., DH.MKT., 488/67. 13 Nisan 1318 [26 Nisan 1902]; BEO., 1838/137785. 16 Nisan 1318 [29 Nisan 1902]

54 BOA., BEO., 2575/193109. 1 Mayıs 1321 [14 Mayıs 1905]; DH.MKT., 963/18. 18 Mayıs 1321 [31 Mayıs 1905]

55 Nursel Manav, Mülkiye Tekaüd Sandığı, Kuruluş ve Faaliyetleri (1880-1890), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 141.

56 BOA., İ.DH., 1407/38. 22 Şubat 1318 [7 Mart 1903]

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

mutasarrıflığa tayin edilmesine kadar iki aylık geçimini temin edebileceği oranında *atiyye-i seniyye* ödeneğinden yardım yapılmasını talep etti.⁵⁷ Şevki Efendi'nin ifadelerinden kendisine *mazuliyet maaşının* bağlanmadığı ve bir memuriyete atanacağını beklediği de anlaşılmaktadır. Başvurusunun sonucu da kendisinin beklediği gibi oldu. Kıdemli bir memur olmasından dolayı 1.500 kuruş *atiyyenin* verilmesi ve bir mutasarrıflığa atanması uygun görüldü.⁵⁸

Halk tarafından seçilmiş meclis üyeleri ile sözleşmeli, yevmiyeli ve ücretli çalışanlar hazineden maaş alamadıklarından dolayı emeklilik konusunda kapsam dışında tutulmuşlardı.⁵⁹ Görevinin sona ermesinden sonra kendi birikimlerinden başka gelire sahip olmayan bu kişilerden de yardım talep edenler oldu. Bunlardan biri, Tokat eşrafından olan eski Belediye Reisi Kadızâde Kasım Efendi'ydi. Muhacir iskânında ve yol inşasında önemli hizmetleri görülen Kasım Efendi'nin yaşlanmış olmasından dolayı uygun bir maaş tahsisi valilik tarafından talep edildi.⁶⁰ Emeklilik sisteminin bu gruba uygulanmaması sebebiyle talep edilen bu maaşın *muhtacîn maaşı* kapsamında tedarikinin istendiği tahmin edilirken bu kişi için yapılan başvurunun sonucuna ulaşamadı.

3-Eğitim Alanındaki Yardımlar

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde erkek çocuklarının okutulması kadar kız çocuklarının da eğitime önem verilmeye başlanmıştı. Kızların sıbyan okullarının üzerinde ayrı bir eğitim kurumunda öğrenimlerine devam etmelerine yönelik düşünce, Tanzimat Devri'nde ortaya atılmış ve 1859 yılında İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmıştı. Bu rüşdiyelerin vilayet merkezlerinde açılmasına dair 1874'te valiliklere yazı gönderilmişti. 1895 yılına gelindiğinde bu emir doğrultusunda açılan İnas Rüşdiyelerinin sayısı 22'ye çıkarılmıştı.⁶¹ Bu okulun açılmasının talep edildiği yerlerden biri de Tokat'tı. Bu konuda bizzat halk, 1904'te girişimde bulundu ve okulun binasını da hazırladı. Ancak okulun hizmete girebilmesi için ödenek verilmesiyle birlikte personel atanmasına ihtiyaç vardı. Bunun için ahaliden birçok kişinin imzasının yer aldığı arzuhal mutasarrıflığa takdim edildi. Arzuhal sahipleri, açılmasını istedikleri okulun binasını tedarik ettiklerini ve faaliyete geçebilmesi için gerekli tahsisatın verilmesini talep etti. Uygun görülmediği takdirde kız çocuklarının eğitimden mahrum kalmaması için Gayrimüslim İnas Mekteplerine gitmelerine izin istediler. Konu önce Sancak Maarif Komisyonu ile Vilayet Maarif Müdürlüğünde değerlendirildi. Evkaf gelirinin bir İnas Rüşdiyesi açılmasına yeterli ve uygun olmadığı ifade edildi. Müslüman çocukların, Gayrimüslim ve yabancı mekteplerine devam ettirilmesi konusu daha önce yasaklanmış,⁶² 1869 yılı Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinde de Müslim ve Gayrimüslimler için ayrı rüşdiyelerin açılmasına yer verilmişti.⁶³ Valilik, şimdiki kadar buna aykırı hareket edilmediğini ifade etti. Ancak hem bu açıdan sıkıntı yaşanacağı hem de çocukların eğitimden mahrum bırakılmasının uygun olmayacağı görüşündeydi. Ödenek verilmesinin mümkün görülmediği durumda, istenen başarının elde edilemediği Sivas

57 BOA., BEO., 2325/174374. 24 Nisan 1320 [7 Mayıs 1904].

58 BOA., BEO., 2325/174374. 24 Nisan 1320 [7 Mayıs 1904]; DH.MKT., 850/51. 29 Nisan 1320 [12 Mayıs 1904].

59 Manav, Mülkiye Tekaüd Sandığı, s. 29-30.

60 BOA., DH.MKT., 874/45. 17 Temmuz 1320 [30 Temmuz 1904]

61 Yasemin Tümer Erdem, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 166-167, 174.

62 BOA., MF.MKT., 801/65. 28 Haziran 1320 [11 Temmuz 1904]

63 Tümer Erdem, ...Kızların Eğitimi, s. 179.

İdadisi Ziraat Şubesinin kaldırılmasını ve bu şube için ayrılan ödeneğin Tokat'ta açılması istenen okula aktarılmasını önerdi.⁶⁴

Maarif Nezaretince istenen fayda sağlanamadığından dolayı Ziraat şubelerinin ülkenin her yerinde kaldırılmasına zaten karar verilmiş ve ödenekleri de bütçeden çıkarılmıştı.⁶⁵ Bundan dolayı; istenen ödeneğin Maarif bütçesinden başka şekilde tedariki düşünülmüşse de bu da mümkün görülmedi. Bu sebeple İnas Rüşdiyesinin açılması için gereken paranın Tokat'tan bulunması tavsiye edildi.⁶⁶ Eğitim-öğretim kurumlarının sayısının hızla artırılmaya çalışıldığı bir dönemde böyle bir cevap verilmesi biraz düşündürücü olmakla birlikte ödenek meselesinin devlet bütçesine ek gider oluşturmadan, Tokat'a ayrılan ödeneğin yeniden düzenlenmesiyle sağlanmasının istendiği ya da yine halkın yardımının beklendiği tahmin edilmektedir. Ancak merkezî idare tarafından desteklenmeyen okulun açılması için Tokat tarafından da bir çözüm bulunup söz konusu rüşdiyenin hizmete sokulamadığı anlaşılmaktadır. Zira 1911 yılına geldiğinde ülke genelindeki İnas Rüşdiyelerinin sayısının 72'ye çıkmış olmasına rağmen Sivas vilayeti sınırlarında sadece merkezde olmak üzere bir İnas Rüşdiyesi vardı.⁶⁷ Yani halkın binasını hazırladığı ve hizmete sunularak kız çocuklarının eğitimine destek verilmesi konusundaki girişimi sonuçsuz kaldı.

Okul açılması konusundaki ödenek isteğine olumlu cevap verilmemişse de bireysel olarak eğitiminin desteklenmesini isteyen bir kişiye yardım yapıldı. Artukabad nahiyesi ahalisinden 16 yaşındaki Eflatun, ibtidai ve rüşdiye mekteplerini bitirmişti. Güzel ahlâklı olduğu yönünde bilgi verilen bu genç, anne ve babasını kaybetmiş ve kimsesiz kalmıştı. Eğitim hayatına devam etmek istediğinden üst dereceli okullardan birine kabul edilmesi konusunda sancak idaresi tarafından talepte bulunuldu. Dâhiliye Nezareti yetkilileri, bu gencin Baytar Mektebine kabul edilmesi için konuyu Tophane-i Amireye havale etti.⁶⁸

Eğitimin desteklenmesi için olmasa da eğitim kurumunda çalışan birinin yardım isteğine olumlu cevap verildiği anlaşılmaktadır. Bu kişi 1906 yılında Tokat İdadi Mektebinde memur olarak görev yapan Tevfik Efendi'ydı. Geçindirmek zorunda olduğu aile bireylerinin kalabalık olması karşısında 120 kuruş maaşıyla ailesini geçindiremeyen Tevfik Efendi, sıkıntıya düşüp borçlanmıştı. Bu sebeple de maaşına uygun bir miktarda zam yapılmasını talep etti. Sivas Maarif Müdürü, şahsın uzun süredir kurumlarında çalıştığını bildirdi ve maaşının kesintilerden sonra 150 kuruşa çıkarılmasını önerdi.⁶⁹ Tevfik Efendi'nin çalıştığı okul idaresi, kurumlarına ayrılan ödenekten 218 kuruş tasarruf etmişti. Bu paranın 30 kuruşunun Tevfik Efendi'nin maaşına zam olarak yansıtılması uygun bulundu.⁷⁰ Yani Tevfik Efendi'nin maaşına bütçe dışında bir ekleme yapılmamış, okul idaresinin tasarruf ettiği ödenekten ayrılacak küçük bir miktarla istek yerine getirilmişti.

4-Affa Mazhar Olanlara, Sürgünlere ve Muhacirlere Yardımlar

1890'lı yıllarda Ermeni isyanlarından etkilenen yerlerden biri de Tokat'tı. Bu hadiseler karşısında şehrinin korumaya çalışanlar da dış baskılar karşısında cezalandırılmış ve

64 BOA., MF.MKT., 801/65. 28 Haziran 1320 [11 Temmuz 1904]

65 BOA., MF.MKT., 801/65. 3 Temmuz 1320 [16 Temmuz 1904]

66 BOA., MF.MKT., 801/65. 22 Temmuz 1320 [4 Ağustos 1904]

67 Tümer Erdem, ...Kızların Eğitimi, s. 176.

68 BOA., DH.MKT., 2588/134. 3 Şubat 1317 [16 Şubat 1902]

69 BOA., MF.MKT., 967/28. 10 Ağustos 1322 [23 Ağustos 1906]

70 BOA., MF.MKT., 967/28. 23 Ağustos 1322 [5 Eylül 1906]

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

Trablusgarp'a sürgün edilmişti.⁷¹ Bunlardan affedilen 32 kişiye üçer kuruş yevmiye ve memlekete dönüşleri için de her birine *atiyye-i seniyye* ödeneğinden 15 lira (1.500 kuruş) verilmesine irade buyrulmuştu. Ancak 1900 yılının Nisan ayına gelinmesine rağmen bu para verilmemişti.⁷² Buna dair yapılan başvuru üzerine paranın ödenmesi konusunda yine irade çıktı.⁷³ Toplamı 48.000 kuruş tutarındaki meblağın Sivas vilayeti ödeneğine eklenmesi ve buradan karşılanması 1901 yılının Ocak ayında kararlaştırıldı.⁷⁴

Affedilenlerle birlikte sürgün olarak Tokat'a gönderilenlere de yardımda bulunuldu. İkinci Fırka-i Hümayun Alay Müfettişliğinden ilişkisi kesilen Tırnovalı (Tırnova/Kırkkilise/Edirne) Ali Osman Efendi Tokat'a sürgün edilmişti. Tokat Mutasarrıflığı, Ali Osman Efendi'nin fakir ve çok zor durumda olmasından dolayı geçimini sağlayabilmesi için uygun miktarda maaş tahsis edilmesini talep etti. Eylül 1900 tarihli yazının cevabı gelmediğinden Kasım ayında talep yineleni. Zira Ali Osman Efendi'nin yaklaşan kış şartlarında daha da zor duruma düşeceği düşünülmekteydi.⁷⁵ Yapılan inceleme üzerine bu şekildeki sürgünlere yevmiye tahsis edildiği cevabı verildi.⁷⁶ Bireysel olarak yardım yapılamayacağına anlaşılmasıyla birlikte bu tarz kişilere verilen yevmiyelerin artırılması düşünüldü.⁷⁷ Bunun kararlaştırılmasıyla da Ali Osman Efendi'nin 15 kuruş olan yevmiyesi 25 kuruşa çıkarıldı.⁷⁸ Diğer bir yardım talebi de 1911 yılının Şubat ayında muhacirler için yapıldı. Mutasarrıflık, Tokat'a yeni gelen ve medrese hücrelerinde geceleleyen muhacirlere yakacak bedeli olarak toplam 1.200 kuruşun sarfına izin istediye de⁷⁹ bu talebin sonucuna ulaşamadı.

5-Selzedelere Yapılan Yardımlar

Sel, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde zaman zaman sosyo-ekonomik olarak büyük yıkımlara sebep oldu.⁸⁰ Selden etkilenen yerlerden biri de Tokat'tı. Şehir, kurulmuş olduğu

71 Aktaş, ...Tokat Sancağı, s. 201-210; H. Baha Öztunç, "1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü", *History Studies*, C. 2, S. 1, 2010.

72 BOA., İ.HUS., 81/117. 10 Nisan 1316 [23 Nisan 1900]

73 BOA., İ.HUS., 81/117. 13 Nisan 1316 [26 Nisan 1900]

74 BOA., DH.MKT., 2446/67. 14 Kanunisanı 1316 [27 Ocak 1901]; DH.MKT., 2468/65. 22 Mart 1317 [4 Nisan 1901]

75 BOA., BEO., 1607/120519. 22 Teşrinievvel 1316 [4 Kasım 1900]; DH.MKT., 2445/72. 30 Kanunievvel 1316 [12 Ocak 1901]

76 BOA., BEO., 1607/120519. 2 Kanunisanı 1316 [15 Ocak 1901]

77 BOA., DH.MKT., 2492/15. 19 Mayıs 1317 [1 Haziran 1901]

78 BOA., DH.MKT., 2544/119. 1 Teşrinievvel 1317 [14 Ekim 1901]

79 BOA., DH.MTV., 52/27. 6 Şubat 1326 [19 Şubat 1911]

80 Bazı şehirler ve çevresinde meydana gelen sel afetleri ve etkileri için bkz. Suraiya Faroqi, "Tarımsal Değişimin Bir Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel, 1100/1688-89", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Edt. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001; Selahattin Satılmış, *Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler (1850-1900)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2012; Selma Turhan Sarıköse, XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013; Mehmet Yavuz Erler, "Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını-1910", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 11, 2007; Mehmet Yavuz Erler, "Hüdâvendigâr'da Sel Baskınının Sosyo-Ekonomik Tesirleri (1911)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 18, 1998; Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, 2010; Alpaslan Demir, Esat Aktaş, "Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler (1888-1910)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 24, Ankara 2010; Hüseyin Muşmal, "XX. Yüzyılın Başlarında Beşehir Gölü ve 1910-1911 Yılları Büyük Taşkın Hadiseleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2008; Selahattin Satılmış, "Aksaray'da Büyük Bir Afet: 1911 Sel Felâketi", *Turkish Studies*, C. 12, S. 26, 2017; Esat Aktaş, "Erzincan Ovası'nda Fırat (Karasu) Nehri'nin 1896 Yılı Taşkını ve İslah Projesi", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*, 26-28 Eylül 2019, Bildiriler Kitabı, Edt. Kemal Taşcı-Kader Altın-Salih Kaymakçı, Erzincan Valiliği Yayınları, Erzincan 2019.

coğrafya açısından sel ve taşkınlarla açık bir durumdadır. Bundan dolayı da yaşanan sel afetleri, zaman zaman can ve mal kaybına neden oldu. 20. yüzyıl öncesinde 1862 tarihinde yaşanan sel, önlem alınmadığı takdirde gelecekte yaşanacakların da habercisiydi. Bundan 46 yıl sonra Tokat'ta, "Büyük Sel" olarak isimlendirilecek olan başka bir afet, 25 Haziran 1908 tarihinde meydana geldi ve önemli seviyede can ve mal kaybına sebep oldu. Can kayıplarıyla ilgili çeşitli kaynaklarda ve haberlerde abartılı ve gerçek dışı rakamlara yer verildiğini zikreden Öztunç, resmi kayıtlara göre kaybın 225 olduğunu bildirmektedir.⁸¹

Can kayıplarıyla birlikte özel meskenlerin ve kamu binalarının da dâhil olduğu birçok bina, cami, bağ, bahçe ve meskenin bir kısmı hasar gördü bir kısmı da tamamen yıkıldı. Evsiz kalanların yerleştirilmesi için kısmen ve tamamen yıkılan hanelerin durumuna ve selin genel zararına dair keşif yaptırıldı.⁸² Bu keşfe göre şehirdeki toplam zararın 110.000 lira (11 milyon kuruş) olduğu tespit edildi.⁸³ Afetin hemen ardından devlet tarafından 200.000 kuruş yardım yapılmasına karar verildi.⁸⁴ Paranın da Mal Sandığından ve Ziraat Bankasından verilmesi konusunda irade buyruldu.⁸⁵ Çevre yerleşimlerde de *selzedeler* için yardım toplandı. Vilayete bağlı Kangal, Bünyan-ı Hamid ve Darende kazalarıyla Karahisar-ı Şarki sancağından 20.115, Amasya sancağından 18.000, Samsun Reji Nezaretinden 5.400, Tokat'a bağlı Erbaa ve Niksar kazalarından 24.000 kuruş yardım yapıldı. Devletin desteğiyle birlikte selzedelere 270.000 kuruşa yakın yardım yapılmış oldu.⁸⁶ Ancak bu miktar, afetin yaralarının sarılmasında çok yetersiz kalmaktaydı. Zira sadece açıkta kalan selzedelerin yerlerine yerleştirilmeleri için 600'den fazla hanenin inşa ve tamiriyle bu insanlara sağlanan gıda yardımı 5.350 liraya (535.000 kuruş) ulaşmış,⁸⁷ meskenlerin tamir ve yeniden inşa masraflarıyla *aceze yevmiyesinden* 2.600 lira (260.000 kuruş) açık kalmıştı.⁸⁸

Mesken inşası için iki taksit ödenmişse de üçüncü taksit ödenemediğinden inşasına başlanılanlar yarım kaldı. Kış mevsiminden dolayı bunlar zarar görmeye başladı, halkın mağduriyeti arttı.⁸⁹ 1909 yılı Haziran ayı geldiğinde sıkıntılar hala devam etmekteydi. İkinci derecede zarar görenler için de 4.000 liraya (400.000 kuruş) ihtiyaç olduğu halde vilayet çevresinden çoğu birim taahhüt ettiği yardımı toplayıp göndermemişti. Bundan ötürü Tokat sancağı tarafından yeni yardım dağıtımı mümkün olmadığı gibi talepte bulunanların da durumları iyi değildi. Bunların meskenlerinin tamir ve inşasının hızlandırılması gerektiği vilayet makamına tekrar arz edildi. Vilayetçe giderilemeyen bu ihtiyacın yine devlet tarafından gösterilecek bir çözümle halledilmesi istendi.⁹⁰

Merkezî idare, daha önceki afetler için toplanan yardımlardan kalan paranın teferruatına dair Şehremanetinden bilgi istedi.⁹¹ Ancak burada toplanan paraların afetlerde kullanılmış olduğu ve son kalanın da Hicaz Suyolunun tamiri için gönderilmek

81 Hüseyin Baha Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 4, 2012, s. 180-181, 185, 187.

82 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 186, 191.

83 Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 193.

84 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

85 BOA., BEO., 3352/251357. 24 Haziran 1324 [7 Temmuz 1908]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 193.

86 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

87 BOA., BEO., 3352/251357. 24 Haziran 1324 [7 Temmuz 1908]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 193.

88 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

89 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Şubat 1324 [20 Şubat 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 194.

90 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

91 BOA., DH.MUİ., 13/11. 27 Haziran 1325 [10 Temmuz 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

üzere hazırlandığı cevabı verildi.⁹² Konu Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşüldü, selzedeler için hükümet tarafından mümkün olan yardımın gönderilmiş olduğu ve mevcut malî durumun uygun olmaması sebebiyle de yeni bir tahsisatın yapılamayacağı cevabı verildi.⁹³ Bu yetersizlik sadece Tokat'a özel bir durum değildi. Biraz önce de ifade edildiği üzere sel ve taşkın afetleri başka yerlerde de meydana gelmişti. Öncelikli olarak muhtaç durumda olanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik devlet, afetlerin sosyal ve ekonomik yaralarını sarmakta zorlanıyordu. Tokat'ta meydana gelen sel afetinin ardından yapılan çalışmalar da bunu göstermektedir.

Sel sırasında boğularak hayatını kaybedenlerin ailelerine ya da zor duruma düşenlere maaş bağlanması talepleri de merkeze iletilmekteydi. Bunlardan biri olan Müzellefzâde Mehmed Efendi'nin kızları Adeviye ve Aişe Sıdika ile eşi Fatma Hanım'a *muhtacîn* ödeneğinden uygun miktarda maaş tahsis edilmesi istendi.⁹⁴ Görevi sırasında sele kapılarak hayatını kaybeden telgraf kavaslarından Abdülvahab Efendi'nin ailesine de maaş bağlanması talep edildi. Bunların sonucuna ulaşılamasa da yaralı kurtulan Telgraf Müdürü Edhem Efendi'ye yarım maaş bağlandı, yerel makamlar bunun ardından Edhem Efendi'ye tam maaşının verilmesi için tekrar başvuru yaptı. Eski Müftü Hacı Hasan Efendi'nin ailecek selden etkilenmesi sebebiyle oğlu Mehmed Sadık, zor durumdan kurtarılmaları için kendisinin devlet hizmetinde istihdamını istemişse de başka adayların olmasından dolayı istediği memuriyetin uygun olamayacağı cevabı verildi.⁹⁵

Şehir merkezinde yaşanan selin dışında 1910 yılında Dinar köyünde yine aynı afet meydana geldi. Selden kaynaklı beş hane zarar gördü. Selzedelere evlerini yeniden yaptırabilmeleri için hane başına 500 kuruş üzerinden toplam 2.500 kuruş yardım yapıldı.⁹⁶ 1913 yılı Eylülünde de İğdir nahiyesinde yaşanan selde altı hayvan telef oldu. Toplam maddî kayıp ise 200 lira (20.000 kuruş) civarındaydı.⁹⁷ Meselenin teferruatına ulaşılamasa da yaşanan afetin nahiyede önemli ölçüde etkili olduğu ve bu sebeple birçok insanın zor duruma düştüğü ortaya çıkan maddî hasardan anlaşılmaktadır.

B-ZOR DURUMA DÜŞEN HALKA SAĞLANAN KREDİLER

1-Dolu, Sel ve Hayvan Hastalığı İçin Verilen Krediler

Dolu yağışı, tarımla hayatını idame ettiren yerlerde meydana geldiğinde ürünlere zarar verebilir, sebep olduğu sel afetiyle aynı şekilde çiftçiyi mağdur edebilir ve yine çiftçi için çok önemli olan çift hayvanlarının telef olmasına sebep olabilir. Geçmiş yıllarda Anadolu'nun birçok yerinde tarım ekonomisini etkileyen dolu,⁹⁸ 20. yüzyılın başında Tokat'ta da yaşandı. 1900 yılında yağan dolu, Ayazmayeni köyü ürünlerine hasar verdi. Köyden 34

92 BOA., DH.MUİ., 13/11. 15 Temmuz 1325 [28 Temmuz 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

93 BOA., MV., 131/49. 26 Ağustos 1325 [8 Eylül 1909]; DH.MUİ., 13/11. 1 Eylül 1325 [14 Eylül 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 196.

94 BOA., DH.MKT., 2634/19. 5 Teşrinievvel 1324 [18 Ekim 1908]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 196.

95 Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 197.

96 BOA., DH.MUİ., 113/53. 30 Haziran 1326 [13 Temmuz 1910]

97 BOA., DH.EUM.EMN., 34/57. 1 Eylül 1329 [14 Eylül 1913]

98 Bazı şehirler ve çevresinde meydana gelen dolu afetleri ve etkileri için bkz. Erler, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık..., s. 110-111; Erler, "Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını...", Satılmış, Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler...; Turhan Sarıköse, XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler...; Demir-Aktaş, "Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler..."; Gönüllü, "...Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)".

çiftçiye kefaletle 3.800 kuruş kredi verilmesi uygun bulundu.⁹⁹ Eşit yardım yapıldığı kabul edilirse hane başı desteğin 111 kuruşa denk geldiği anlaşılmaktadır.

1901 yılında Kad, Berber-i Atik [Bireb-i Atik] ve Gürcü köylerine yağın dolu, yağmurun da fazla düşmesiyle sele sebep oldu ve üzüm başta olmak üzere birçok ürünü mahvetti. Kiralık ya da benzer şekilde tarlaları işleyenler ve bu sebeple kullandığı araziye rehin gösteremeyenler kredi alma konusunda sıkıntı yaşadı.¹⁰⁰ Zira tapuya sahip olmayan çiftçi, arazisini rehin gösteremiyor ve kredi alabilmeleri için de geriye kefalet yolu kalıyordu. Ancak kefil gösterilecek kişi de kendi tasarrufunda bulunan taşınmaz gayrimenkule sahip olmalıydı.¹⁰¹ Buna karşın yeni hasat mevsiminde ürün elde edebilmek için ekim yapması gereken çiftçinin 2.180 İstanbul kilesi¹⁰² buğdaya ve 996 kile arpaya ihtiyacı vardı. Buğdayın kilesi 12 ve arpanınki de 5 kuruş hesabıyla toplam bedeli 31.140 kuruş tutmaktaydı. Zahrenin verilmesi için talepte bulunan Tokat Mutasarrıflığı, karşılığının da bir sonraki hasat mevsiminde ödeneceğini bildirdi.¹⁰³ Ancak kredinin verilme şartları kapsamında konuyu değerlendiren Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından kefaletle borç verilebileceği cevabı verildi. Başta bildirilmeyen hane sayısının da iletilmesi ve hane başı 300 kuruşu geçmeyecek bir miktarda kredinin temin edilebileceği ifade edildi.¹⁰⁴ Bunun üzerine Bireb'e 3.881 kuruş kredi sağlandı.¹⁰⁵ Diğer köylerin durumuna dair bir bilgiye ulaşılmadıysa da onlara yapılan uygulamanın da aynı olduğu tahmin edilmektedir.

1904'te dolunun etkili olduğu Kiracılık [Kiracılı] köyünde hayvan hastalığı da yaşanıyordu. Bunlardan kaynaklı uğradıkları zararı o anlık gidermek için 1.550 kuruş talep edildi. Benzer sebeple ürünleri zarar gören Arabviran [Arabören] köyü muhtaçlarına 1.500 ve Sarkı [Sarsı] köyü ahalisinden 17 şahsa da 3.400 kuruş kredi verildi.¹⁰⁶ Bu da yine kişi başı hesaplama 200 kuruşa denk gelmekteydi. Benzer zarardan Doğru [Zoğrı], Daduça [Daduhta], Karkıncık ve Huda köyleri de etkilendi. Bunlara da tohumluk tedariki için toplam 14.850 kuruş kredi sağlandı.¹⁰⁷ Hayvan hastalığının görüldüğü Killik köylülerine de 2.100 kuruş borç verilmesi uygun görüldü.¹⁰⁸ Şimdiye kadar yapılan taleplerin kredi verilmesine yönelik olduğu ve neredeyse tamamına olumlu cevap verildiği görülmektedir. 1910 yılında doludan etkilenen Nebi, Ahmedalanı ve Canbulad köylülerine tohumluk ve yemeklik zahire temini için ödenek istendiyse de¹⁰⁹ net bir şekilde borç ya da krediden bahsedilmeyen bu isteğin sonucuna ulaşamadı.

99 BOA., BEO., 1603/120186. 18 Kanunievvel 1316 [31 Aralık 1900]

100 BOA., BEO., 1762/132086. 8 Teşrinisani 1317 [21 Kasım 1901]; DH.MKT., 2561/80. 13 Teşrinisani 1317 [26 Kasım 1901]; BEO., 1752/131342. 15 Teşrinisani 1317 [28 Kasım 1901]

101 Güran, ...Osmanlı Tarımı, s. 153.

102 Hububat ölççeği olarak kullanılan kile, bölgelere göre değişim gösterebilmektedir. 1 İstanbul kilesi 18-20 okka olup, bu da ortalama 25 kilogram olarak kabul edilmektedir. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri..., C. II, s. 281.

103 BOA., BEO., 1762/132086. 8 Teşrinisani 1317 [21 Kasım 1901]; DH.MKT., 2561/80. 13 Teşrinisani 1317 [26 Kasım 1901]; BEO., 1752/131342. 15 Teşrinisani 1317 [28 Kasım 1901]

104 BOA., BEO., 1762/132086. 24 Teşrinisani 1317 [7 Aralık 1901]

105 BOA., DH.MKT., 2577/78. 7 Kanunisanı 1317 [20 Ocak 1902]; BEO., 1780/133484. 9 Kanunisanı 1317 [22 Ocak 1902]; BEO., 1786/133915. 19 Kanunisanı 1317 [1 Şubat 1902]

106 BOA., BEO., 2292/171874. 2 Mart 1320 [15 Mart 1904]

107 BOA., BEO., 2307/173002. 24 Mart 1320 [6 Nisan 1904]

108 BOA., BEO., 2319/173877. 12 Nisan 1320 [25 Nisan 1904]

109 BOA., DH.İD., 98/12. 9 Kanunievvel 1326 [22 Aralık 1910]

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

2-Kuraklık İçin Verilen Krediler

Hava sıcaklıklarının mevsim normallerinin üzerinde olması ve yağışın da normal seviyenin altına düşmesiyle oluşan kuraklık,¹¹⁰ Osmanlı Devleti'nin son döneminde Anadolu'nun birçok yerinde etkisini gösterdi.¹¹¹ 1904 ve 1907 yıllarında Tokat ve çevresindeki tarım arazileri de yaşanan genel kuraklıklardan etkilendi. Afetler karşısında çiftçiye ayakta tutmaya çalışan devlet, yaşanan kuraklıklar neticesinde muhtaç durumdaki çiftçilere kredi sağladı. 1904 yılının ilk aylarında geçmiş yılın ürünüyle zor duruma düşmüş olduğu anlaşılan çiftçiye tohumluk için yardım yapılmaya başlanmış ve Kuşcu köyünden 25 *muhtacine* 5.000 kuruş borç verilmişti.¹¹² Ancak yaz mevsiminin kurak geçmesi zor duruma düşen çiftçi sayısının artışına sebep oldu. Yaşanan kuraklığın etkisiyle tohumluk ve yemeklik olarak Kömeç köyü çiftçisine 3.530,¹¹³ Vavri köyünden 41 çiftçiye 8.550,¹¹⁴ Pozatalanı köyünden 33 çiftçiye 5.850, Çaylı köyünden 49 çiftçiye 7.600,¹¹⁵ Varazlar köyünden 28 çiftçiye 4.500,¹¹⁶ Biskencik köyünden 79 çiftçiye 13.750 kuruş olmak üzere yıl sonuna kadar toplam 43.780 kuruş, karşılığı hasat mevsiminde alınmak üzere borç verildi.¹¹⁷ Verilen bilgilerden hareketle sağlanan kredilerin ortalama hesaplama hane başı 160 kuruşla 208 kuruş arasında değiştiği görülmektedir.

1904 yılındaki kuraklık, yeni hasat mevsimi gelene kadar etkisini hissettirdiğinden yılbaşından sonra da kredi sağlanmaya devam edildi. 1905 yılının Şubat'ında köy isimleri zikredilmese de Erbaa kazasının 15 köyünde muhtaç duruma düşen çiftçiye 72.680 kuruş borç verildi.¹¹⁸ Yine aynı kazanın bazı köylerindeki çiftçiler için Nisan ayında da 39.680 kuruş tedarik edildi.¹¹⁹ Mayıs ayında Kadı köylülere 4.310,¹²⁰ Gök köylülere 4.310,¹²¹ Hacıali ve Zarzara [Zazara] köylülerine 8.710,¹²² Gevrek köyünden 64 haneye 4.050 kuruş¹²³ olmak üzere yılın ilk altı ayında toplam 133.740 kuruşun borç verilmesi onaylandı. Böylece ulaşılabildiği kadarıyla 1904 kuraklığında 180 bin kuruşa yakın miktarda kredi, muhtaç çiftçilerin içinde buldukları sıkıntıyla mücadele edebilmeleri için temin edilmiş oldu.

110 Oktay Ergünay, Polat Gülkan, H. Hüseyin Güler, "Afet Yönetimi İle İlgili Terimler Açıklamalı Sözlük", Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, JICA Türkiye Ofisi Yayınları, Ankara 2008, s. 331.

111 Bazı şehirler ve çevresinde meydana gelen kuraklık afetleri ve etkileri için bkz. Erişir, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık...; Satılmış, Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler...; Turhan Sarıköse, XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler...; Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklar", Türkler, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002; Demir-Aktaş, "Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler..."; Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 2, S. 9, 2009; Yunus Özger, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Bir Kuraklık Ve Kıtık Hadisesi İle Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları", Karadeniz Araştırmaları, S. 19, 2008; Mucize Ünlü, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Çarşamba'da Kuraklık", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S. 12, 2012; Hakan Asan, "Bitlis Vilayeti'nde Yaşanan Kıtık Hadiseleri (1887-1894)", Turkish Studies, C. 13, S. 8, 2018; Esat Aktaş, "Ordu Kazasında Kıtık (1891-1911)", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 66, 2019.

112 BOA., BEO., 2309/173136. 28 Mart 1320 [10 Nisan 1904]

113 BOA., BEO., 2400/179941. 17 Ağustos 1320 [30 Ağustos 1904]

114 BOA., BEO., 2426/181909. 27 Şaban 1322 [6 Kasım 1904]

115 BOA., BEO., 2430/182205. 2 Teşrinievvel 1320 [15 Ekim 1904]

116 BOA., BEO., 2436/182636. 9 Teşrinievvel 1320 [22 Ekim 1904]

117 BOA., BEO., 2439/182868. 16 Teşrinievvel 1320 [29 Ekim 1904]

118 BOA., BEO., 2516/188674. 16 Şubat 1320 [29 Şubat 1905]

119 BOA., BEO., 2565/192324. 17 Nisan 1321 [30 Nisan 1905]

120 BOA., BEO., 2572/192873. 27 Nisan 1321 [10 Mayıs 1905]

121 BOA., BEO., 2576/193177. 2 Mayıs 1321 [15 Mayıs 1905]; BEO., 2582/193645. 11 Mayıs 1321 [24 Mayıs 1905]

122 BOA., BEO., 2591/194284. 19 Mayıs 1321 [1 Haziran 1905]

123 BOA., BEO., 2603/195225. 7 Haziran 1321 [20 Haziran 1905]

Ayrıca verilen bilgilerden hareketle afetin Erbaa tarafında daha yoğun şekilde hissedildiği anlaşılmaktadır.

1905 yılının hasat mevsimi sonrasında kredi sağlanan çiftçiler varsa da bunların sayısı ancak örnek teşkil edecek şekilde birkaç aileyle sınırlıydı. Dazya köyü ahalisine 2.700¹²⁴ ve Çökellikkişla köylülerine de 4.550¹²⁵ kuruş borç verildi. 1904 yılından sonra benzer bir afet, 1907’de meydana geldi. Daha bahar aylarında kuraklığın olabileceğine dair mevsimsel sinyaller görülmüyordu. Bu da etkisini piyasalarda hissettirdi. Bir önceki yılın mahsulünden elde ürün olmasına rağmen Amasya ve Tokat’ın arazisi yağmurun azlığından dolayı kısmen zarara uğradı. Bu sebeple zahire fiyatı birden bire artış gösterdi. İstanbul ve başka yerlerden verilen fiyatlar, tahminlerin dışında tüccarı Samsun’a buğday ve un nakline sevk ettirecek kadar etkili olmamıştı. Zaten mevcut durumdan kaynaklı olarak zahirenin fazla sevkine de çok bir imkân yoktu. Ancak Haziran ayında yağmurun yağması, eldekilerin ticaretine kapı araladı.¹²⁶

Valiliğin Haziran ayında biraz daha olumlu tablo çizmesine rağmen kuraklık Sivas yöresinde etkili oldu. Ekim ayında Tokat’ın Ayazmayeni, Kayaönü ve Salu [Salur] köylerinin muhtaç çiftçilerinden 61 haneye tohumluk ve yemeklik zahire tedariki için 18.300 kuruş kredi sağlandı.¹²⁷ Ortalama hesapla her haneye 300 kuruşun temin edildiği anlaşılmakla birlikte bu rakam, önceki sağlanan kredilere göre daha yüksek bir orandaydı. Ayrıca 1901 yılında Ticaret ve Nafia Nezaretinin sağlanacak kredinin 300 kuruşla sınırlı tutulacağı bilgisini vermesiyle¹²⁸ de uyumlu ve 1907 yılında nezaretin bu yöndeki sınırının aynı şekilde geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ekim ayında, ilk teminin hemen akabinde vilayetin genelinde ikinci bir kredi desteği verildi. Bu kapsamda Tokat kazasına 34.400 ve Zile kazasına da 26.800 kuruş borç verilmesi onaylandı. Bu rakamlar, sancağın genelinde Ekim ayında sağlanan kredinin 80.000 kuruşu yakın olduğunu göstermektedir. Ayrıca ikinci kredi temininde Sivas vilayetinin genelindeki rakam ise 661.000 kuruş olarak hesap edildi. Bu da vilayetin tamamında verilecek ikinci borcun %10’unun Tokat sancağı için ayrıldığını ortaya koymaktadır. Bu rakamın içinde Amasya sancağına ayrılan hisse 49.800 kuruştur. Sivas merkezi, Tonus ve Divriği’de durum daha da ağırdır. Zira bu üç kazadaki ihtiyaç sahiplerine sağlanacak kredinin toplam miktarı, 500.000 kuruş gibi önemli bir rakama ulaşıyordu.¹²⁹ Vilayet merkezi olan Sivas ve kazalarıyla karşılaştırıldığında Tokat ve çevresinde kuraklığın etkisinin daha hafif seyrettiği, hemen sınırında yer alan Amasya ile de kuraklıktan yakın oranda etkilendiği ortaya çıkmaktadır.

3-Yangın Afetinden Etkilenenlerin Talepleri

Şehirlerin yeniden inşa edilmesini gerekli kılabilecek kadar etkili olabilen diğer bir afet yangındır. Osmanlı Dönemi’nde başkent başta olmak üzere zaman zaman bazı yerlerde meydana gelen bu felaket, yıkıcı etkiler bırakmıştır.¹³⁰ Tokat sancağı dâhilinde

124 BOA., BEO., 2689/201654. 6 Teşrinievvel 1321 [19 Ekim 1905]

125 BOA., BEO., 2704/202763. 3 Teşrinisani 1321 [16 Kasım 1905]

126 BOA., DH.ŞFR., 381/65. 22 Mayıs 1323 [4 Haziran 1907]

127 BOA., BEO., 3166/237418. 26 Eylül 1323 [9 Ekim 1907]

128 BOA., BEO., 1762/132086. 24 Teşrinisani 1317 [7 Aralık 1901]

129 BOA., BEO., 3174/237993. 14 Teşrinievvel 1323 [27 Ekim 1907]

130 Bazı şehirler ve çevresinde meydana gelen yangın afetleri ve etkileri için bkz. Kemalettin Kuzucu, Bâbiâlf Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

de incelenen yıllar arasında iki yangın afeti bilgisine ulaşılabildi. Bunlardan ilki, 1911’de Almus Nahiyesine bağlı Südeni köyünde yaşandı. 30 Ocak gecesi Doldurmaoğlu Osman’ın samanlığında çıkan yangından Osman ile Bostancıoğlu Hacı Mustafa, Bostancıoğlu Mahmud, Bostancıoğlu Emin, Abdullahoğlu Mustafa ve İmamoğlu Hüseyin’in haneleri de etkilendi. Almus Nahiye Müdürlüğü vasıtasıyla yaptırılan tahkikata göre Doldurmaoğlu Osman’ın hanesiyle bitişiğinde bulunan Bostancıoğlu Hacı Mustafa, Mahmud ve Emin’in haneleri tamamen yanmış, Abdullahoğlu Mustafa ile İmamoğlu Hüseyin’in haneleri de kısmen zarar görmüştü. Ayrıca *yangınzedelerden* Osman’ın bir baş ineği telef olmuş, ev eşyasıyla 150 ölçek zahiresi, Mustafa’nın ev eşyasıyla 240 ölçek zahiresi, Mahmud’un ev eşyasıyla 150 ölçekten fazla zahiresi, Emin’in de ev eşyasıyla 150 ölçek zahiresi tamamen kül olmuştu. Haneleri kısmî zararlarla kurtarılmış olan Abdullahoğlu Mustafa ve İmamoğlu Hüseyin’in ise eşya yönünden kayıpları olmadığı anlaşıldı. Evleri tamamen yanan dört hane sakininin başkalarının yanında kalmak mecburiyetinde buldukları ve günlük geçimlerini sağlayamayacak derecede sefalete düştükleri tahkikat raporunda belirtildi. Tokat Sancağı İdare Meclisi, sefalete düşmüş olan afetzedelerin yardıma muhtaç olduklarını ve bu dört haneye hazineden yardım olarak biner kuruşun verilmesini talep etti.¹³¹ Valilik, istenen bu yardımın *atiyye-i seniyye* ödeneğinden karşılanmasının uygun olup olmadığını sordu.¹³² Ancak verilen cevapta söz konusu ödeneğin yetersizliğinden dolayı talebin karşılanmasının mümkün olmadığı, bu sebeple de ihtiyaçların yerelden giderilmesi gerektiği bildirildi.¹³³ Yani devlet merkezince karşılıksız yardım isteği uygun görülmemiş, konu yerel makama havale edilmişti.

1911 yılında Südeni köyündeki yangın küçük çaplıydı. Fakat Tokat merkezinde 1914 yılında can ve mal kayıplarına sebep olan büyük bir yangın çıktı. Bu yangın sırasında iki kişi hayatını kaybederken sekiz kişi de yaralandı. Yangın, 13 Mayıs’ı 14 Mayıs’a bağlayan gece Tokat’ın Mahkeme Çarşısı’nda bulunan Ali Paşa Camii yakınında başladı. Rüzgârın şiddetinden yayılan ateş, kısa sürede söndürülemedi. Yapılan tahkikata göre yangın, tuhafiyeci Vahan’ın dükkânından çıkmıştı. Bu sırada şehrin başlıca su mecrası olan aksuyun da temizlenme zamanı olmasından dolayı şehirde su yoktu ve suyun bağlanmasına kadar da bir hayli vakit geçmişti. Bu sebeple de yayılan ateş; 40 hane, 2 han, 90 mağaza ve dükkân, 2 eczahane, 1 mescit ile 2 mektebin yanmasına sebep oldu. Yanan haneler içinde Tokat Mebusu Fehmi Efendi’nin evi de bulunmaktaydı.¹³⁴

Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000; Turhan Sarıköse, XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler..., Hüseyin Muşmal, “1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi”, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C. 32, S. 1, 2008; Mehmet Yavuz Erler, “1870 Yılında Doğu Karadeniz’de Çıkan Yangın ve Etkileri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 20, S. 31, 2000; Biray Çakmak, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Y. 8, S. 15, 2011; Oktay Bozan, “1895 Diyarbakır Yangını ve Sonuçları”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 2, 2014; Mehmet Güneş, “XX. Yüzyıl Başlarında Afyonkarahisar’da Yaşanan Bir Felaket (1902 Yangını ve Yangınzedeler İçin Yapılan Yardımlar”, History Studies, C. 11, S. 4, 2019; Cenk Demir, “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Sinop Varoş Mahallesi Yangınları ve Yapılan Sosyal Yardımlar”, Belgi Dergisi, S. 18, 2019; Hüseyin Baha Öztunç, “20. Yüzyılın Başında Biga’da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma”, Belleten, C. LXXXII, S. 293, 2018; Şerif Korkmaz, “Biga Yangınları ve Afet Yönetimi (1901-1904)”, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. 18, S. 1, 2018; Talip Ayar, “Arşiv Belgelerinde Mudurnu Yangınları (1888-1906)”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 14, S. 2, 2014.

131 BOA., DH.MTV., 43/17. 30 Nisan 1327 [13 Mayıs 1911]

132 BOA., DH.MTV., 43/17. 12 Mayıs 1327 [25 Mayıs 1911]

133 BOA., DH.MTV., 43/17. 1 Haziran 1327 [14 Haziran 1911]

134 BOA., DH.İ.UM.EK., 70/16. 2 Mayıs 1330 [15 Mayıs 1914]; Mehmet Beşirli, “14 Mayıs 1914 Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Y. 9, S. 16, 2001, s. 13.

Yangının hemen ardından meydana gelen zarar ve kaybın çok büyük olmasıyla Sivas Valiliği yangınzedelerin ihtiyaçlarının temini için ödenek talep etti.¹³⁵ Halkın da yardıma yönelik istekleri oldu. Müslim ve gayrimüslim olmak üzere 20 imzalı telgraf, 17 Mayıs'ta Sadaret ve Dâhiliye Nezaretine gönderildi. Telgrafta yangının 140'tan fazla hane, han, mağaza ve dükkânı eşyasıyla birlikte yok ettiği bildiriliyordu. Yangının ticarî mekânlar çevresinde çıkmasının yıkıcı etkiye sebep olduğu zikrediliyordu. Zira onlara göre 150.000 lira (15 milyon kuruş) gibi çok büyük bir zarar meydana gelmişti. Arzuhal sahipleri, hazinenin gerekli keresteyi ormanlardan ücretsiz vermesiyle bina vergisinden muaf tutulmalarını, gerekirse arsalarının da teminat olarak gösterilmesi karşılığında 10 yılda ödemek şartıyla 50.000 lira (5 milyon kuruş) borç verilmesini talep etti. Bunun uygun görülmediği takdirde hazinenin de önemli miktarda zararı olacağını ve kendilerinin de perişan bir duruma düşeceklerini arz ettiler.¹³⁶ Talep, Maliye Nezaretine havale edildiyse de bunun kanunen uygun olmadığından kabul edilemeyeceği cevabı verildi.¹³⁷

Hükümetin, afetten etkilenenlerin borç isteğini geri çevirdiği anlaşılmaktadır. Zira bunun kanunen uygun görülmemesi, Ziraat Bankasının kredi sağladığı alanların çiftçilerle sınırlı olması¹³⁸ ve yangınzedeleri kapsamamasından ileri gelmekteydi. Ancak özellikle bu yangının şehirde büyük bir etkiye sebep olması karşısında hiçbir yardım çalışmasına yönelik bir bilgiye ulaşılamaması da dikkat çekicidir. Özellikle devlet tarafından yardım ulaştırılamamasının sebebinin döneminde yaşanan savaşların getirmiş olduğu ekonomik yükü birlikte çıkacağı anlaşılan Birinci Dünya Savaşı'yla ve doğal olarak yine savaş ekonomisi ve devletin iyi olmayan mali durumuyla ilişkili olduğu tahmin edilmektedir. Yukarıda bahsedilen diğer yerlerde yaşanan yangın felaketlerinden ve Tokat'ta etkili olan sel hadisesinden hareketle yerel makamların -belgelere ulaşılamasa da- bir yardım kampanyası yapmış olabileceği akla gelmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda dünyada değişen düzene ayak uydurmaya çalıştı ve II. Mahmud'dan itibaren merkezîyetçilik politikası çerçevesinde imparatorluğu şekillendirdi. Bu değişimin dokunduğu alanlardan biri de o döneme kadar vakıflar üzerinden yürütülen sosyal yardımlardı. Bundan sonra yardım meselesi, merkezî idare tarafından kontrol edilmeye ve yürütülmeye başlandı. II. Abdülhamid Dönemi'ne gelindiğinde sultan kendinden öncekiler gibi halkın içine karışmadı. Ancak kendini toplumda gösterebilme adına dolaylı bir yaklaşım sergiledi. Bu sebeple II. Abdülhamid Dönemi'nde simgeler daha fazla ön plana çıkarıldı. Aynı zamanda döneminde halkın refah ve saadeti daha da önemli bir hâle geldi. Yardımlar da tam bu noktada hem sultanı görünür kılma hem de sosyal devlet olduğunu gösterebilme adına daha etkin bir şekilde kullanıldı.

Devlet merkezine yardım taleplerinin iletildiği yerlerden biri de Tokat sancağıydı. Bu talepler karşısında geri dönüş vasıtalarının karşılıklı ve karşılıksız olmak üzere iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Bizzat sultanın şahsında toplanan ve sultan tarafından yapılan atıyye ve sadaka gibi yardımlarla devletin bütçe ayırdığı muhtacın maaşı ya

135 BOA., DH.İ.UM.EK., 70/16. 2 Mayıs 1330 [15 Mayıs 1914]; Beşirli, "...Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını", s. 13.

136 BOA., DH.İ.UM.EK., 70/16. 4 Mayıs 1330 [17 Mayıs 1914]; Beşirli, "...Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını", s. 13.

137 BOA., DH.İ.UM.EK., 70/16. 28 Mayıs 1330 [10 Haziran 1914]; Beşirli, "...Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını", s. 13.

138 Güran, ...Osmanlı Tarımı, s. 152.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

da afetler karşısında sağlanan destekler karşılıksız grupta yer almaktaydı. Tokat'tan yapılan taleplerde bu grubun içinde sel ve yangın afetinden etkilenenler, gıda giderini karşılayamayan dergâhlar, yeni eğitim kurumlarının açılması gibi kapsamlı ve kurumsal istekler yer alırken yine afetzede, şeyh, ulema, öğrenci, eski idareci, muhacirler ile bir suçtan mahkûm olup affedilenlerle birlikte tam aksine sürgünler gibi birçok kesimden insanların yer aldığı görülmektedir.

Karşılıksız yardım kapsamındaki taleplerin bir kısmı kabul edilirken çok azı geri çevrildi, bir kısmının da sonucuna ulaşamadı. Bunlar içinde dergâh ve zaviye için istenen yardımların birkaç defa devlet merkezine iletildiğini ve biraz da baskı uygulanması sonucunda kabul edildiğini görmek mümkündür. Dergâhların hizmetlerinin devamı için yapılan bu taleplere bir şekilde karşılık bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da söz konusu sosyal kurumların geniş kesimlere hitap eden desteği ve yine aynı şekilde toplum üzerindeki etkisinden kaynaklandığı şeklinde değerlendirilebilir. Bireysel taleplerin bir kısmına olumlu cevap verildi, bir kısmının sonucuna ulaşamazken bunların da talep düzeyinde kaldığı tahmin edilmektedir. Zira hükümetlerin bireyselden ziyade daha kapsamlı ve kurumsal istekleri ön planda tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte bir kısım yardım istekleri de halledilmesi için yerel makamlara geri gönderilmiştir. Bu da devletin merkezî bütçesinin yetersiz kaldığını, ihtiyaçlara yerel bütçeden karşılık bulunmasını ve dahası birçok konuda halkın desteğinin alınması isteğinden kaynaklı olduğunu düşündürmektedir.

Yaşanan afetler sonucunda devlet, hem karşılıksız yardım yaptı hem de karşılığı olan kredi sağladı. Bunu belirleyen ise meydana gelen afetlerden tarım arazilerinin etkilenip etkilenmemesi oldu. Tarım ürünleri ve hayvanların telef olması karşısında Ziraat Bankası vasıtasıyla kredi talep edilirken tarım arazilerinin etkilenmediği afetlerde istek karşılıksız yardım üzerinden yürütüldü. 1908'de şehir merkezinde ve 1910'da Dinar köyünde yaşanan sel afetleri karşılıksız yardıma örnektir. Şehir merkezini çok büyük oranda etkileyen selin ortaya çıkardığı zararın karşısında yetersiz kalındığı, tahsis edilen ödenekle ancak fukaraya cevap vermeye çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte kuraklık, sel ve dolu afetlerinin tarım arazilerini etkilemesi sonucunda yapılan taleplerin neredeyse tamamına olumlu cevap verilmişti. Bunun sebebi, tarım arazilerinin olumsuz etkilenmesinin devlet bütçesini de etkileyecek olması ve sosyal dengenin bozulacağı kaygısıydı. Sağlanan kredilerin oranına bakılacak olursa hane başı rakamlar, 100-300 kuruş arasında değişmekteydi. Döneminde 25 kg. (bir İstanbul kilesi) buğdayın 12 kuruşa denk geldiği dikkate alınırsa verilen kredinin ortalama 400 kg. miktarında bir buğday alabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu rakamlar yetersiz görülmeğe de devlet, mali şartları çerçevesinde sağladığı kredilerle hem çiftçisini destekledi hem de arazi düzenini devam ettirmek için çaba sarf etti. Bu sebeple krediyle verilen desteğin sınırlı olmasına rağmen ihtiyacı olup başvuruda bulunan bütün çiftçilere ulaştırıldığı tespit edilebilmektedir.

20. yüzyılın başında sultanın yardımına mazhar olmak için talepte bulunulduğu ve halifeye duacı olduklarının da bilinmesini istedikleri yapılan başvurularla ilgili belgelerdeki ifadelerde görülmektedir. Bu ve benzeri söylemlerden, yardımın sultanın şahsında şekillendiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan yardımın hayır temelinde oturmasına rağmen merkezî idarenin karşısında politize olduğu da hissedilmektedir. Buna rağmen II. Abdülhamid Dönemi'nde bireysel yardım taleplerinin daha fazla devlet merkezine

taşındığı anlaşılmaktadır. Zira II. Abdülhamid sonrasında, bireysel taleplerden bir sürgünün yevmiesi artırıldı ve Dinar köyünde yaşanan sel için yardım yapıldı. 1910 yılındaki dolunun sonucuna ulaşılamadıysa da 1911’de Südeni yangını için yapılan istek, yerel idareye havale edildi. 1914 Tokat yangını için kredi talebine bankanın kredi sağlama şartlarından dolayı olumsuz cevap verilirken karşılıksız yardım yapıldığına dair örneğe de tesadüf edilemedi. Bu dönemin belgelerinde önceki yıllarda yapılan bireysel yardım taleplerine ya da sonucuna ulaşılamamaktadır. Bundan hareketle bu tarz yardımların II. Abdülhamid Devri’nde merkeze iletiildiği, sonrasında kurumlar üzerinden yürütülmesinden dolayı yardım için eskiye oranla başvurunun azaldığı ve dahası yardımların sultanın kişiliğiyle ilişkilendirildiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bab-ı Âlî Evrak Odası Evrakı (BEO.): 1434/107542, 1513/113439, 1603/120186, 1607/120519, 1752/131342, 1762/132086, 1780/133484, 1786/133915, 1838/137785, 2015/151111, 2139/160414, 2193/164427, 2292/171874, 2307/173002, 2309/173136, 2319/173877, 2325/174374, 2400/179941, 2426/181909, 2430/182205, 2436/182636, 2439/182868, 2449/183615, 2471/185281, 2496/187163, 2516/188674, 2565/192324, 2569/192640, 2572/192873, 2575/193109, 2576/193177, 2578/193285, 2582/193645, 2591/194284, 2603/195225, 2689/201654, 2698/202277, 2704/202763, 2776/208148, 2784/208778, 2866/214878, 3166/237418, 3174/237993, 3352/251357.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH.EUM.EMN.): 34/57.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.): 70/16.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.): 98/12.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.): 2307/72, 2313/102, 2420/52, 2445/72, 2446/67, 2468/65, 2492/15, 2544/119, 2561/80, 2577/78, 2588/134, 2634/19, 488/67, 660/26, 850/51, 874/45, 963/18.

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH.MTV.): 43/17, 52/27.

Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ.): 113/53, 13/11.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.): 381/65.

İrâde Dahiliye (İ.DH.): 1407/38, 797/64634.

İrâde Hususî (İ.HUS.): 81/117.

İrâde Maliye (İ.ML.): 67/68, 74/28.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT.): 801/65, 967/28.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 131/49.

2. Salnameler

Salname-i Vilayet-i Sivas (1308), H. 1308, Sivas.

Salname-i Vilayet-i Sivas (1325), H. 1325, Sivas.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Açıknel, Ali (2012), “Tokat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 219-223.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

- Aktaş, Esat (2009), *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, Esat (2019), “Erzincan Ovası’nda Fırat (Karasu) Nehri’nin 1896 Yılı Taşkını ve Islah Projesi”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, 26-28 Eylül 2019, Bildiriler Kitabı*, Edt. Kemal Taşcı-Kader Altın-Salih Kaymakçı, Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, s. 1144-1160.
- Aktaş, Esat (2019), “Ordu Kazasında Kıtliklar (1891-1911)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 66, s. 663-677.
- Asan, Hakan (2018), “Bitlis Vilayeti’nde Yaşanan Kıtlik Hadiseleri (1887-1894)”, *Turkish Studies*, C. 13, S. 8, s. 1-17.
- Ayar, Talip (2014), “Arşiv Belgelerinde Mudurnu Yangınları (1888-1906)”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 2, s. 305-327.
- Beşirli, Mehmet (2001), “14 Mayıs 1914 Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını”, *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, Y. 9, S. 16, s. 11-16.
- Bozan, Oktay (2014), “1895 Diyarbakır Yangını ve Sonuçları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 2, s. 327-360.
- Çağrı, Mustafa (1998), “Hayır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 43-46.
- Çakmak, Biray (2011), “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Y. 8, S. 15, s. 63-90.
- Demir, Alpaslan-Esat Aktaş (2010), “Gümüşhane Sancağı’nda Doğal Afetler (1888-1910)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 24, s. 21-53.
- Demir, Cenk (2019), “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Sinop Varoş Mahallesi Yangınları ve Yapılan Sosyal Yardımlar”, *Belgi Dergisi*, S. 18, s. 2038-2067.
- Deringil, Selim (2014), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Ergünay, Oktay-Polat Gülkan, H. Hüseyin Güler (2008), “Afet Yönetimi İle İlgili Terimler Açıklamalı Sözlük”, *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayınları, s. 301-353.
- Erlor, Mehmet Yavuz (1998), “Hüdâvendigâr’da Sel Baskınının Sosyo-Ekonomik Tesîrleri (1911)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 18, s. 143-159.
- Erlor, Mehmet Yavuz (2000), “1870 Yılında Doğu Karadeniz’de Çıkan Yangın ve Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 31, s. 209-218.
- Erlor, Mehmet Yavuz (2007), “Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını-1910”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 11, s. 31-61.
- Erlor, Mehmet Yavuz (2010), *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtlik Olayları (1800-1880)*, İstanbul: Libra Yayınları.

- Faroqhi, Suraiya (2001), "Tarımsal Değişimin Bir Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel, 1100/1688-89", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Edt. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 273-286.
- Gönüllü, Ali Rıza (2010), "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, s. 351-373.
- Gül, Abdulkadir (2009), "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlik (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 9, s. 144-158.
- Günay, Hacı Mehmet (2012), "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 475-479.
- Güneş, Mehmet (2019), "XX. Yüzyıl Başlarında Afyonkarahisar'da Yaşanan Bir Felaket (1902 Yangını ve Yangınzedeler İçin Yapılan Yardımlar)", *History Studies*, C. 11, S. 4, s. 1223-1241.
- Güran, Tefik (1998), *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kara, Mustafa (2011), "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 368-370.
- Karpat, Kemal H. (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, Orhan (2002), "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar", *Türkler*, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 718-730.
- Korkmaz, Şerif (2018), "Biga Yangınları ve Afet Yönetimi (1901-1904)", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 1, s. 511-537.
- Kuzucu, Kemalettin (2000), *Bâbîâlî Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Manav, Nursel (2017), *Mülkiye Tekaüd Sandığı, Kuruluş ve Faaliyetleri (1880-1890)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mercan, Mehmet (2007), "Sivas Vilayeti'nin Teşkili ve İdari Yapısı (1867-1920)", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007*, C. 1, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 549-558.
- Muşmal, Hüseyin (2008), "1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 32, S. 1, s. 97-116.
- Muşmal, Hüseyin (2008), "XX. Yüzyılın Başlarında Beyşehir Gölü ve 1910-1911 Yılları Büyük Taşkın Hadiseleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, s. 219-262.
- Ortaylı, İlber (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özbek, Nadir (2008), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

- Özdemir, Rifat (1994), "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 5, s. 259-310.
- Özger, Yunus (2008), "XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Bir Kuraklık Ve Kıtlik Hadisesi İle Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 19, s. 87-96.
- Öztunç, H. Baha (2010), "1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü", *History Studies*, C. 2, S. 1, s. 188-206.
- Öztunç, Hüseyin Baha (2012), "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 179-203.
- Öztunç, Hüseyin Baha (2018), "20. Yüzyılın Başında Biga'da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma", *Bellekten*, C. LXXXII, S. 293, s. 295-324.
- Pakalın, Mehmet Zeki (2004), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, II, III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2010), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, Donald (2008), *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarıckı, Murat (2003), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşrâflık Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Satılmış, Selahattin (2012), *Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler (1850-1900)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Satılmış, Selahattin (2017), "Aksaray'da Büyük Bir Afet: 1911 Sel Felâketi", *Turkish Studies*, C. 12, S. 26, s. 131-152.
- Singer, Amy (2012), *İyilik Yap Denize At; Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Turhan Sarıköse, Selma (2013), *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tümer Erdem, Yasemin (2013), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünlü, Mucize (2012), "XIX. Yüzyıl Sonlarında Çarşamba'da Kuraklık", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 12, s. 125-132.
- Yediöldüz, Bahaeddin (2012), "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 479-486.